

УДК 821.161.2.09: 061

DOI: 10.24919/2522-4700.34.120333

Богдана КРУГЛИЙ

orcid.org/0000-0003-1625-0090

ІВАН ФРАНКО ПРО ТИП СУСПІЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ – ГАРАНТ СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ

У статті висвітлено погляди І. Франка на ідею незалежності українського народу як необхідну умову існування нації та способи її втілення шляхом віднайдення відповідного суспільного устрою як гаранта свободи і рівності. Проаналізовано позицію І. Франка щодо сучасних йому суспільно-політичних устроїв з огляду можливості їхнього впровадження в процесі українського національного державотворення з метою поступу українського народу до свободи.

Ключові слова: *свобода, особистість, національна справедливість, суспільно-політичний устрій, рівність, соціалізм, суспільна свідомість.*

Богдана КРУГЛИЙ

ІВАН ФРАНКО ПРО ТИП ОБЩЕСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ – ГАРАНТ СВОБОДЫ ЛИЧНОСТИ

В статье раскрыты взгляды И. Франко на идею независимости украинского народа как необходимое условие бытия нации и способы ее реализации путем нахождения соответствующего социального строя как гаранта свободы и равенства. Проанализированы взгляды И. Франко на современные ему общественно-политические строи, учитывая возможности их внедрения в процессы украинского национального государства с целью продвижения украинского народа к свободе.

Ключевые слова: *свобода, личность, национальная справедливость, общественно-политический строй, равенство, социализм, общественное сознание.*

Постановка проблеми. Нині, в час, коли Українська держава здобула незалежність і, здається, здійснилися мрії тих, хто століттями боровся за свободу, наша держава стикається з низкою економічних, політичних та суспільних проблем, які потребують негайного розв'язання. У боротьбі з цими проблемами політична еліта прагне запозичити досвід європейських держав, який не повністю відображає нашу національну своєрідність і зумовлює низку конфліктів та непорозумінь. Тому виникає необхідність у зверненні до доробку наших попередників – філософів, учених, громадських діячів, для яких добробут українського народу був одним із головних пріоритетів. Дослідники неодноразово зверталися до спадщини Івана Франка для визначення принципів організації суспільного життя, оскільки він все життя присвятив не тільки боротьбі за незалежність держави, а й осмисленню основних засад державотворення.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Сучасні дослідники наголошують на еволюції суспільно-політичних поглядів І. Франка у бік відмови від соціалістичних засад державотворення та зацікавлення демократичними ідеями незалежної держави.

В. Гвоздовський стверджує, що національна ідея була провідною у творчості І. Франка, а до ідей соціалізму письменник звертався «скоріше з метою просвітницькою, аніж ідеологічною» [1, с. 81]. На думку дослідника, І. Франко, як і більшість діячів лівої течії українського національного відродження, прагнув поєднати боротьбу за ліквідацію соціального гніту з справедливим врегулюванням національного питання.

Як наголошує Л. Луців, І. Франко боровся за національну і соціальну справедливість для українського народу, за людські права для українських селян та робітників [3, с. 630]. Метою його прагнень було здобуття національної самостійності, подолання суспільної нерівності організацією народних мас та культурною і просвітною працею [Див.: 3, с. 632].

І. Макаровський стверджує, що синтез соціальних та національно-державницьких ідей складає основу національно-демократичної ідеології І. Франка, який відстоював у соціальній ідеї гуманістичні засади. Він виступає проти формального націоналізму, лжепатріотизму тих, що нехтували соціальними бідами народу,

проблемами його економічного і політичного становища [Див.: 4, с. 21].

А Д. Павличко вважає, що головний ворог України як держави і нації не десь за кордонами, а в ній самій. Це страх бути патріотом, шанувати національну гідність, обстоювати неповторність і світове значення української історії та духовності [Див.: 5, с. 121].

На думку А. Пашука, І. Франко не відкидає значення соціальних ідей для боротьби за краще життя, але не підтримує соціалістичних схем, в які треба втискувати саме життя [6, с. 49]. Він відстоює правдивий соціалізм, без ілюзій та хибних доктрин, соціалізм, у якому перше місце посідає ідея соціальної справедливості.

Незважаючи на велику кількість публікацій з означеної проблематики, виникає низка запитань у творчості І. Франка, які потребують подальших досліджень: це передовсім співвідношення понять «незалежність держави» та «свобода кожного окремого індивіда», а також вибір з усього різноманіття суспільних устроїв такого, який забезпечує можливість кожному не лише для комфортного життя, але і для самовдосконалення та духовного розвитку.

Мета статті – проаналізувати позицію І. Франка щодо сучасних йому суспільно-політичних устроїв з огляду можливості їх впровадження у процеси українського національного державотворення з метою поступу українського народу до свободи.

Практичні зусилля І. Франка на виборювання свободи для українського народу парламентським шляхом були приречені на невдачу, оскільки парламентська діяльність була привілеєм лише панівної нації. Праця І. Франка на політичному ґрунті не знайшла належної підтримки та розуміння і в українського народу, тому всі побажання, ідеї, прагнення знайшли відображення у його науковій та художній творчості. В його творах тісно переплелися національні і соціальні аспекти. У своїх публіцистичних творах І. Франко шукає способи виходу українського народу з соціального рабства, передумовою якого вважав подолання економічних негараздів, вільний доступ до освіти, відродження самосвідомості та національно-патріотичних почуттів.

А. Пашук висловлює упевненість, що «І. Франко поставив питання про творення української нації як насущну, життєво необхідну, історичну вимогу майбутнього існування України та українського народу» [Див.: 6, с. 198]. Нація може нормально існувати і розвиватися тільки за умови її незалежності і самостійності. В іншому разі вона приречена на занепад і асиміляцію.

Він спрямовує всі сили на боротьбу за утворення незалежної Української держави, водночас розуміючи, що держава, навіть у разі здобуття свободи, без національної ідеї як інтегруючого чинника стикнеться з низкою проблем, у тому числі щодо вибору такого політичного устрою, який би задовольняв одвічне прагнення українців до свободи. Для Франка-філософа важливо, в якій політичній доктрині реалізує себе національна ідея як духовна першооснова. Тому особливу увагу І. Франко зосереджує на пошуку оптимального варіанту організації суспільно-політичного життя Української незалежної держави.

Праця «Мислі о еволюції в історії людськості» містить аналіз історії людства та суспільних устроїв, які панували в певні епохи в світі. Рабовласницький та феодальний устрій мали на меті поневолення простого народу для задоволення потреб панівного класу. Капіталістичний лад уже базується на свободі, але «односторонньо понімає ту свободу, т.е. дає свободу дійсну тільки маючим, багатим, а вбогим, за титулярну свободу дає незавидну долю пролетарія-робітника», який повинен забезпечувати не тільки себе і свою сім'ю, але за рахунок своєї праці збагачувати «підприємця-капіталіста» [7, с. 129]. Капіталізм не несе в собі свободи, оскільки базується на економічній нерівності тих членів суспільства, які через матеріальні нестатки не мають свободи вибору належної освіти і бажаного способу життя. І. Франко впевнений, що при капіталістичному ладі завжди залишаться бідні та знедолені, оскільки гідна зарплата працівникам спричинить збитки виробництву. На прикладі економічних законів він доводить, що не тільки бідні залишаються бідними, але і великий капітал «пожирає» менші через можливість виробляти більше товару з допомогою машин та доступу до більшої кількості ринків збуту. Для І. Франка ідеалом суспільного ладу є такий, за якого праця перестане бути товаром, а стане обов'язком кожного, для спіль-

ного користування її плодами, а сліпа конкуренція буде замінена на вільний договір общини з общиною [7, с. 51].

Поділяючи погляди комуністів на приватну власність, він погоджується, що причина нужденного життя більшості людей саме в ній, оскільки «те, що повинно бути спільним добром усіх членів суспільності, загарбують у свої руки поодинокі люди». Пристаючи до ідеї соціальної справедливості, що базується на спільній праці і спільній власності, І. Франко водночас вважає, що ця теорія не може відобразити одвічне прагнення народів до свободи, оскільки не враховує індивідуальні особливості кожної окремої людини, її прагнення до володіння певними матеріальними ресурсами, а також національні особливості кожного народу.

Осмислюючи позиції анархістів, які причину всякого зла вбачають у владі, яка робить «чоловіка жорстоким, немилосердним, завзятим, сліпим на нужду і глухим на плач мільйонів» [7, с. 330] та обмежує свободу і права цілого народу, І. Франко не погоджується з думкою, що повна відсутність влади є благом для народу, але впевнений, що менше влади, то свободніша кожна окрема людина.

Так, він заперечує думку Руссо, що людська нерівність зумовлена тим, що люди віддалилися від природи. І. Франко вважає, що суспільний лад, наближений до природи, «улегшує панування здирства та кривди». Йому чужа позиція дарвіністів – прихильників теорії боротьби за існування, які вважали, що «нерівність людей між собою – се неминучий витвір боротьби; вона не є нещастям для людей, але власне основою дальшого розвою і дальшого поступу» [7, с. 329]. Більше того, рівність між людьми бачиться небезпечною, оскільки може спричинити їхню цілковиту байдужість і закостенілість. І. Франко відкидає таку точку зору, вважаючи, що історія людського розвою повністю відмінна від історії тваринного і рослинного світу, базується на інших принципах, які не можна порівняти з еволюцією природних видів

Аналізуючи історію розвитку людськості, І. Франко визначає такі основні етапи, які призвели до поневолення більшої частини народу та розрізнення людей на багатих і бідних: перший – це влада найстарших та найдосвідченіших для спільної боротьби та охорони від ворогів; другий етап визначається як період економічної нерівності. Її спровокували часті війни, завдяки

яким йшло збагачення завойовників за рахунок награваного добра та невільників. І. Франко-соціолог не оминає і духовних чинників, що зумовлювали поневолення. Розвиток обрядів, церемоній та вірувань він бачив причиною поневолення людей, оскільки вони здійснювались в «імені божім». Первісні «самоуправні і народоправні общини самі з себе витворили абсолютних владців» та поставили крапку на первісній громадській і племінній спільності [Див.: 7, с. 112]. З того часу всі суспільні устрої спрямовані на поневолення та заперечення свободи, забезпечують панування відносин суспільної нерівності.

І. Франко шукає такий суспільно-політичний устрій, який забезпечить суспільну і майнову рівність, вільний доступ до освіти та гідну оплату праці. Він стає прихильником соціалістичних ідей, оскільки бачить цей устрій здатним задовольнити прагнення народів до свободи, усуваючи «всяку суспільну нерівність, всяке визискування і всяке убозтво» [7, с. 44]. На його думку, не варто порівнювати соціалізм сучасний з «первісно-общинною спільністю», оскільки соціалізм сучасний опирається на найголовніші здобутки усього розвитку суспільства. Перевагами його є заміна приватної власності на загальну, з якої рівною мірою могла б користатися кожна людина і до якої, зі свого боку, кожен повинен був би докладати свою працю. Але І. Франко впевнений, що тільки ті речі, «володіння якими допомагає визискувати інших», мають перейти в загальну власність. Предмети безпосереднього вжитку залишаються в приватній власності кожної людини [Див.: 7, с. 45].

Він констатує, що нерівномірний розподіл власності призводить до неможливості більшої частини народу задовольнити елементарні життєві потреби в їжі і належних умовах життя, тоді як інша – невелика частина, володіючи необмеженою кількістю ресурсів, не може їх належно використовувати, що стає причиною тяжкої економічної та соціальної ситуації: кризи в суспільстві, постійного прагнення народу до бунту. Спільна праця народу на землі та на заводах спільними засобами виробництва, яку всіляко підтримує держава, на думку І. Франка, мали б велику користь для українського народу.

Не можна залишити поза увагою і земельне питання, оскільки земля здавна була основним багатством українських селян, а

відтак – джерелом суперечок та непорозумінь. Невеличкі шматочки землі не давали можливості більшості селянства для гідного життя власного і своєї сім'ї. Він наголошує, що об'єднання землі виведе народ з постійних нестатків та боротьби за існування, а спільна праця та взаємодопомога допоможуть налагодити більш ефективну працю людей, а отже, звільнить час для освіти, науки, творчості. Франко-філософ наголошує на необхідності різнобічного розвитку кожного громадянина, адже соціалістичний лад дає можливість людині «піднятися вище тваринної боротьби за існування і досягнути певний ідеал людської досконалості» [7, с. 51].

Наголошується також на рівності прав жінок і чоловіків, оскільки, доки жінка буде посідати другорядне становище порівняно з чоловіком, доти не можна говорити ні про рівність, ні про свободу. Перевагою соціалізму вчений вважає рівність перед законом, не формальну, яку він бачить на кожному кроці: вона не дає бідному можливості відстояти свої права, в той час як багатого не карає за його проступки, а можливість кожного користуватися своїми законними правами [7, с. 50].

На думку К. Кондратюка, великий вплив на формування поглядів та творчість письменника мав Михайло Драгоманов, який підтримував ідеї соціалізму та радикалізму [Див.: 2, с. 15]. У статті «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» І. Франко підтримує позицію, що «права чоловіка – свобода думки й слова, зборів та коаліцій, толеранція політичних та релігійних переконань» мають бути основним пріоритетом при будь-якому суспільному ладі [7, с. 427].

Найкращим суспільним устроєм для організації життя українського народу та втілення ідеї соціалізму І. Франко, як і М. Драгоманов, вважав громадівство, як єдино достойний лад: об'єднання людей в громади для спільної праці, володіння майном, громадськими справами. Він наголошує, що в справах релігійних та світських галицька громада, тобто селяни та робітники відчувають необхідність спільності та свободи [7, с. 151].

Життя громади, засноване на економічній рівності всіх громадян, чоловіків і жінок, на тісній співдружності і спільній праці може бути ідеалом організації суспільного життя. Основним обов'язком громади буде розвиток кожного свого члена відповідно до його вроджених здібностей, при тому, що буде збере-

жено «неограничену свободу слова, навчання, способу життя» [7, с. 137]. За такого устрою люди перестануть бути панамі і слугами, а стануть просто людьми.

Водночас критично осмислюється громадівство, яке, на його думку, могло би бути ідеалом суспільного життя, але, як усякий ідеал, ніколи не буде вповні досягнутий. Адже темні, деморалізовані і хворі духом люди неспроможні зрозуміти переваги життя за такого суспільного ладу, і тому, на думку І. Франка, він би привів до «загального безладдя» [Див.: 7, с. 333].

У монографії «Філософський світогляд Івана Франка» А. Пашук наголошує на поступовій зміні поглядів письменника на соціалізм і «громадівство» як «панацею від усіх соціальних бід». А. Пашук впевнений, що Іван Франко змінює погляд на соціалізм як такий, що несе у собі новий стимул до пошуків щастя, але в разі його здійснення, щастя не дасть, а приведе до деспотизму і знищення свободи [Див.: 6, с. 180].

Франко-соціолог розуміє, що на цьому етапі розвитку суспільна свідомість не готова до суспільно-політичного устрою, який передбачає спільну власність на землю та засоби виробництва, обов'язкову економічну рівність всіх громадян держави, а також контроль держави над життям і долею людей. Він спричинив би низку проблем, таких як узурпація влади окремою групою політиків для безконтрольного правління: «поперед усього та всемогутня сила держави налягла би страшенним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка» [7, с. 341]. Виховання б мало на меті виховувати покірних, відданих ідеалам держави людей без власної волі та думки, а не свідомих громадян. І. Франко передбачив, що ті, хто управляють такою державою, мали б у своїх руках величезну владу над життям і долею мільйонів, а це би призвело до відродження деспотизму, гноблення, придушення будь-якого поступу: «соціал-демократична «народна держава», коли б навіть було можливим збудувати її, не витворила би раю на землі, а була би в найліпшій разі великою завадою для дійсного поступу» [7, с. 342].

Те, що соціал-демократизм виступає проти децентралізації, суспільної самодіяльності та національного українського руху, пропонуючи їм фальшиві доктрини, І. Франко вважає гіршим для народу, ніж навіть російське «самодержавіє та російська цензура», яке є тиском «фізичної сили». Не погоджується він

також з основною метою пролетаризації селянських мас, яка полягає у знищенні класу самостійних господарів, перетворенні всіх на наймитів. Цю доктрину він вважає «безглуздою та антигуманною» [7, с. 273].

Франко-вчений піднімає проблему, яка, на нашу думку, особливо актуальна: про неможливість здобуття справжньої незалежності без зміни суспільного ладу, бо «теперішня держава – то пани та багатирі, вороги робочого люду, ... від них не можна надіятися добра для народу» [7, с. 164]. Він стверджує, що незалежність політична взагалі нічого не значить для людей порівняно з внутрішнім соціальним рабством. Не можна говорити про справжню незалежність доки «...податки замість росіянина чи пруссака буде брати і витрачати уряд, який складається з наших власних панів, що дбають так само як росіянин і пруссак лише про самих себе, а не про благо народу». Розв'язання економічних питань, «забезпечення українського народу всіма плодами його праці» дасть змогу протистояти «навалі», яка прагне «запрягти наш народ в ярмо». Поки буде в державі існуючий суспільний лад не можна надіятися на зміну політичного ладу. Тільки за умови належної освітньої діяльності можна сподіватись, що робітники відчують свою силу, усвідомлять потреби та необхідність єдності, а як результат – здобудуть більші політичні права чи інші зміни в суспільному сенсі корисні для них [Див.: 7, с. 164].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Як свідчить сказане, І. Франко підтримував ідею національної незалежності, надавав великої ваги поліпшенню життя народу, його доступу до освіти та управління державою, наявності соціальних гарантій робітникам, можливості працювати на землі всім, хто цього бажає, рівності прав жінок та чоловіків та рівності їх перед законом. Зміну суспільної свідомості, він бачив умовою, яка з часом має змінити суспільний та політичний лад.

І. Франко-письменник своїми творами, суспільно-політичною працею на благо народу прагне перетворити український народ на націю з почуттям національної гідності, свідомістю своєї цілі та духовним багатством. Він стверджує, що ідеал українського народу, ідеал національної самостійності є поки що «поза межами можливого» і тільки від народу залежить чи вибере він ці шляхи.

Література

1. Гвоздовський В. Утвердження національної ідеї в суспільно-політичних поглядах Івана Фрака / В. Гвоздовський // *Визвольний шлях*. – 2002. – № 7. – С. 78–85.
2. Кондратюк К. Громадсько-політична діяльність І. Франка / К. Кондратюк // *Мандрівець*. – № 4. – 2006. – С. 15–18.
3. Луців Л. Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість / Лука Луців. – Нью-Йорк, Джерзі Ситі : Свобода, 1967. – 653 с.
4. Макровський І. Державотворчі ідеї І. Франка / І. Макровський // [Серія «Українська національна ідея. Дослідження, переклади, публікації». Випуск X]. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦіТ при нац. університеті ім. В. Стефаника, 2007. – 52 с.
5. Павличко Д. Іван Франко – будівничий української державності / Д. Павличко // *Українська мова та література в середніх школах, гімназіях та ліцеях*. – № 6. – 2006. – С. 106–122.
6. Пашук А. Філософський світогляд І. Франка : монографія / А. Пашук. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 432 с.
7. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.
8. Франко І. Україна irredenta / І. Франко // *Вибрані твори : в 3-х т. – Т. 3 : Літературознавство і публіцистика* / [ред. колегія: В. Скотний та ін. ; упорядник О. Баган]. – Дрогобич : Коло, 2004. – С. 378–393.

References

1. Hvozдовskiy, V. (2002). Utverdzhennia natsionalnoi idei v suspilno-politychnykh pohliadakh Ivana Fraka [Approval of the national idea in the Ivan Franko's views]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation path*, 7, 78–85 [in Ukrainian].
2. Kondratiuk, K. (2006). Hromadsko-politychna diialnist I. Franka [The socio-political work of Ivan Franko]. *Mandrivets – The traveler*, 4, 15–18 [in Ukrainian].
3. Lutsiv, L. (1967). *Ivan Franko – borets za natsionalnu i sotsialnu spravedyvist* [Ivan Franko – the fighter for the national and social freedom]. Niu-York, Dzherzi Syti: Svoboda [in Ukrainian].
4. Makrovskiy, I. (2007). Derzhavotvorchi idei I. Franka [The state-building ideas of Ivan Franko]. *Seriia «Ukrainska natsionalna ideia. Doslidzhennia, pereklady, publikatsii» – Series are the "Ukrainian national idea. Research, translations, publications"* (Issue X). Ivano-Frankivsk: Vydavnycho-dyzainerskyi viddil TsiT pry nats. universyteti im. V. Stefanyka [in Ukrainian].

5. Pavlychko, D. (2006). Ivan Franko – budivnychyi ukrainskoi derzhavnosti [Ivan Franko – the builder of Ukrainian statehood]. *Ukrainska mova ta literatura v serednikh shkolakh, himnaziakh ta litseiakh – Ukrainian language and literature in secondary schools, gymnasiums and lyceums*, 6, 106–122 [in Ukrainian].

6. Pashuk, A. (2007). *Filosofskyi svitohliad I. Franka [Philosophical outlook of Ivan Franko]*. Lviv: Vyd. tsentr LNU im. I. Franka [in Ukrainian].

7. Franko, I. (1986). *Zibrannia tvoriv [Collection of works]* (Vols. 1–50; Vol. 45). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

8. Franko, I. (2004). *Ukraina irredenta [Ukraine irredenta]*. V. Skotnyy, O. Bahan (Eds.), *Vybrani tvory – Selected Works* (Vols. 1–3; Vol. 3), (pp. 378–393). Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.09.17.